

*Анастасія Ставицька
(Переяслав-Хмельницький)*

ДАНИЛО ЩЕРБАКІВСЬКИЙ ЯК ВИКЛАДАЧ КИЇВСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ

У статті йде мова про Данила Михайловича Щербаківського як викладача Київського археологічного інституту – вищого навчально-наукового закладу, який мав на меті наукову розробку археології, археографії, історії, бібліотекознавства, і підготовку спеціалістів для архівів, музеїв, бібліотек державних, громадських і приватних (1917-1924 рр.). Подається характеристика вченого на основі спогадів про нього слухачки мистецтвознавчого відділення Є.Ю. Спаської. Наведено дані розвідкової експедиції 1924 р. до м. Борисполя.

Ключові слова: Д.М. Щербаківський, мистецтвознавче відділення, Київський археологічний інститут, Є.Ю. Спаська, дослідницька робота.

Данило Михайлович Щербаківський – визначний український етнограф, археолог, музейний діяч, мистецтвознавець. Його життю та діяльності присвячено наукові праці С. Білоконя [2], Є. Котляра [3], Л. Сержант [9], О. Франко [11], І. Ходак [12; 13], В. Павловського [14], В. Ревуцького [15] та ін. Спробуємо проаналізувати його викладацьку діяльність у Київському археологічному інституті – вищому навчально-науковому закладі, який існував у 1917-1924 рр.

За словами І. Ходак, Д. Щербаківський відіграв важливу роль у заснуванні й розбудові академічних установ етнографічного та мистецтвознавчого напрямів. Здобутки дослідника в науково-організаційній справі були зумовлені як глибоким розумінням завдань кожної з цих галузей, так і здатністю офірувати свої знання, час та сили на користь спільної справи, всупереч особистим науковим інтересам [12, с. 126].

У статті О. Франко проаналізовано матеріали особистого архіву видатного українського археолога, етнолога, музеєзнавця та мистецтвознавця народної сакральної архітектури, одного із фундаторів Київського міського музею, заступника голови Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК), організатора і викладача Археологічного інституту Данила Михайловича Щербаківського (1877-1927), який зберігається в Науковому архіві Інституту археології Національної Академії наук України [11]. Після закриття Археологічного інституту, Д. Щербаківський організував спеціальні курси при Археологічному комітеті, де працював «товаришем» замісником голови ВУАКу і одночасно вів семінари молодих музейних працівників [11, с. 70].

За словами слухачки КАІ Є. Спаської, на мистецтвознавчому відділенні Київського археологічного інституту «найцікавіше було по народному мистецтву, яким керував викладач Д. Щербаківський. ... Як характеризувати його манеру викладати, керувати? Ніякого «красномовства»! Сама мова така проста й зрозуміла, що навіть північні росіяни (з Петербурга), яким і справді нелегко давалося розуміння української мови у інших лекторів, легко розуміли і захоплювалися його лекціями. І не лише просто, а ще й лаконічно, до краю насичене змістом було все, що він говорив. У словах його було таке переконання та ясність, які виходили з володіння величезним матеріалом, а в прикладах така яскравість, які не лише захоплювали та вражали, а й переконували до кінця! Зовнішня риса: говорив він не поспішаючи, наче збираючись та концентруючи свої думки, наче роблячи екстракт із своїх знань, і тому його завжди драгувала, а може, й ображала кожна перешкода до його зосередженої праці. ... Легко було й записувати його лекції – такий чіткий план, такі логічні та ясні положення, ніякої плутанини у висновках. Але все це не абстрактно-теоретичні розмови, за всім цим ясно відчувався той величезний матеріал, що, здавалося, сам говорить його устами. ... на лекціях, стверджуючи щось, він невпинно

вчив нас самих дивитися! Бажаючи, щоб ми самі роздивилися і побачили те, що він уже побачив. ... Кожна його лекція будила думку, викликала інтерес. Головне, що ми не раз чули від нього: «Речі мусять говорити самі за себе, перш за все треба уважно і уперто придивлятися до матеріялу, над яким ви працюєте. Треба вимагати, щоб він сам до вас нарешті озвався!» [10, с. 274].

В рамках курсу «Методика мистецтва» були такі розділи – історія світової економіки і Європи, трипільська археологія, історія матеріальної культури, палеографія, нумізматики, сфрагістика, геральдика. Крім цього, Д.М. Щербаківський вів практикуми з іконографії, організації музейної справи, техніки живопису, техніки художніх промислів, архітектури, фотографії, стилістичного аналізу [9, с. 115]. Це свідчить про добру обізнаність вченого з усіма суміжними історичними дисциплінами. «Теорія мистецтва» включала такі розділи, як еволюція мистецьких теоретичних понять (історія естетики), сучасні мистецькі теорії, стилістичний аналіз; «Історія мистецтва світова» – мистецтво Сходу, мистецтво Візантії, мистецтво Росії, мистецтво Європи, історія стилю; «Історія українського мистецтва» – історія загальна, історія народного мистецтва, окремі екскурси [5, арк. 3].

У семінарі Д. Щербаківського слухачі подавали такі реферати: по українському шитву М. Мушкет, про писанку С. Шамраїв, українську хату – М. Бойко, різьблення по дереву – М. Новицька, український народний орнамент – К. Ярошевський, композицію українських килимів – Н. Чекіна, ритміку орнаменту полтавських килимів – Є. Ізюміна, перебування в Ніжині – Є. Спаська, жіночу одягу с. Красносілка на Черкащині – М. Мулявка, іграшки – М. Торгинський, архітектурні мотиви в українському орнаменті – Г. Вишневецький та ін. [6; 7].

За спогадами Є. Спаської (слухачка Київського археологічного інституту 1923-1924 рр.) про Д. Щербаківського, «... в семінарі до себе він брав лише тих, хто слухав минулого року його лекції, складав іспити, себто тих, кого він вважав уже підготовленими для дослідницької роботи над певною темою». «В нашій дослідницькій роботі перше – це навчитися дивитися, дивитися і дивитися! А прочитати про це найкорисніше тоді, коли ви знаєте річ не гірше за автора! Таке ми чули від нього не раз, зокрема, коли доводилося братися за щось нове, незнайоме, й студент спочатку розгублено не знав, з якого боку приступити до матеріялу». «Майте на увазі, що в нашій роботі нема дрібниць. За дрібницею часто стоїть ціле явище! Тому і дивитися треба якнайуважніше!» Такі афоризми, на перший погляд абеткові, що чули ми на його семінарах не раз, дають уяву про те, як працював він сам, як набував свого переконання, що так вражало на його лекціях. Вже потім, навмисно показуючи йому щось нове, чого він ще не бачив, щось привезене з експедиції, я з захопленням придивлялася, прямо скажу, – прямо скажу, – підглядала, – як обережно бере він в руки навіть незначну річ, як тримає, як довго придивляється до неї, повертаючи на всі боки... І те, що він, було, скаже – завжди було таке істотне, наче він встиг «заглянути в глибину душі речі», – я просто не вмію й не можу інакше висловити цього почуття... А в його семінарі найцікавіше було те, що говорив він сам з приводу навіть зовсім слабеньких доповідей. Взагалі доповіді надходили в'яло, так що навіть через старосту, о Різдві, Данило Михайлович переказав, що як так буде і далі, він припинить семінар. А у мене саме після Різдва був щоденник подорожі до Ніжена. Вела я його з захопленням, бо перед різдвяними канікулами Данило Михайлович, здається, аж два семінари присвятив розмові про те, як треба працювати під час подорожі. Захоплення моє на святах в Ніжені було таке велике, що дома родичі навіть сміялися з мене, коли я замість того, щоб відпочивати та весело святкувати, два дні висиділа у знайомих в холодній та темній кладовці в цинковій ванні, над якою було вмазано чимало якихось кахель із старовинних печей. Каганець коптив, вода у пляшці замерзала за ніч, а я невгамовно малювала. Або в холод та завірюху ходила по заметах на околиці на розмови з найстарішими гончарями та золотарями, розпитувала і про цехи, і про різні їх старі справи. ... після інструкцій Данила Михайловича, який доручав нам канікулярну працю у себе на семінарах, все мені стало якось цікавіше, набувало іншого

змісту та значіння... він сказав на семінарі після доповіді, що бачить у мене три риси, потрібні збирачеві: і любов до праці, і уміння працювати під час подорожі, і розмовляти з майстрами, і використовувати їхній матеріал, а головне – «маю око на матеріал!» [10].

Усі реферати слухачів семінару, Д. Щербаківський ретельно переглядав, робив зауваження, відзначав позитивні та негативні моменти. Є. Спаська вперше читала доповідь у семінарі про ічнянське гончарство, попередньо віддавши написаний конспективно матеріал на чотирьох сторінках зошита досліднику. «Олівцями усіх кольорів було їх розписано. Поклала я свої сторінки перед собою і, напевно, коли б не взяла себе в руки і сказала разів з десять більше, ніж було написано – вигнав би він мене з ганьбою! І по заслuzі! Але тому, що доповідь моя була цілком несподівана не лише для слухачів, а й для нього самого викликала вона стільки запитань, розмов, суперечок про цей зовсім свіжий та несподіваний матеріал, бо друкованих праць про це майже не було. А далі трапилося щось зовсім інакше. Данило Михайлович сидів мовчки, сердитий та «замкнений», слухав, але саме з цього дня став назавжди моїм найповажнішим, найсуворішим незабутнім Вчителем. Коли всі виговорилися, взяв він мої сторінки, розписані олівцями усіх кольорів і, повертаючи на всі боки, показав присутнім... За те, що такий інтересний матеріал я так погано, так поверхово написала, за обурюючи неповагу і до матеріалу, і до всіх присутніх, і до нього, і до самої себе, він зробив стільки важливих зауважень, а головне, прочитав навіть цілу лекцію про те, що кожний матеріал оживає лише на кінчику пера дослідника! А до цього ніякий матеріал не існує, залишається невідомим, доки хтось інший раптом не знайде його да якщо до того цей матеріал не загине!... Він був прекрасний педагог і психолог, – з іншими боязкими вмів бути зовсім інший. ... Вже після його смерті я чула від П. Курінного, що про цю мою першу роботу він бачив запис серед паперів Данила Михайловича: «Це не доповідь, а фельетон! Але з автора може виробитися робітник, бо матеріал вмє відчувати, вмє збирати свіжий, ілюструє добре, інтерес до роботи має, а також швидкість та упертість! ... Одразу сіла за це своє ічнянське гончарство і старанно доробила і переробила усю роботу за його зауваженнями і вирішила прочитати її, не показавши йому цей варіант, в семінарі Ф. Ернста і В. Зуммера. У їх семінарі теж з доповідями було негарзд. Як нам з Федором Людвігочем попало! Побачив нас у вестибюлі Данило Михайлович і там біля вікна так добре одчитав нас, що я просто не знала куди дітися! І не дуже скоро зрозуміла, чому цей мій вчинок так його образив, хоч я аж ніяк того не хотіла...» [10]. У фонді вченого у науковому архіві Інституту археології зберігаються справи з зауваженнями до рефератів слухачів. До зазначеної вище доповіді вчений висував такі зауваження: чому зворотний хронологічний порядок (із зазначенням сторінки матеріалу), примітки: «асоціації і навіть місцевий патріотизм ніженський у автора і дивно, що не потяжусь найбільш широке порівняння після того, як він побачив музейні кахлі; у автора було завдання лише описати, а не художній аналіз»; плюси: «дає повний видомор, живий інтерес, дає знімки» [8, арк. 14].

Є. Спаська далі пише: «... Він так уважно ставився до кожного свого слова, що того ж вимагав і від нас, і це, без сумніву від нього ми в нашій п'ятірці (М. Новицька, Н. Коцюбинська, Н. Венгрженовська, М. Вязьмітіна та Є. Спаська) навчилися до всього, до кожної дрібниці чіплятися і ніколи не ображалися за найсуворішу дружню критику, як це доводилося бачити по інших установах» [10, с. 284].

Після прослуховування лекцій на першому році навчання, студенти археологічного інституту відвідували семінар Д. Щербаківського. Після обрання теми кожен слухач мусив досконало вивчити літературу, яку керівник детально аналізував. Після того студенти приступали до наукових досліджень. Розвідки базувалися на матеріалах, які кожен, здебільшого, сам і вибирав [9]. Тематами для рефератів по українському народному мистецтву були: козак Мамай, українська народна картинка, жанрові сюжети на українських кахлях, українські цяцьки в гончарних виробках, деревляна божничка, українська деревляна скриня, звіриний елемент в українській орнаментаристиці, форми українського гончарного посуду

та їх зв'язок з посудами інших народів, український рушник, орнамент української жіночої сорочки, жіноча вишивана хустка, ярмо, сволок, настінне розмалювання української хати, архітектура української дзвіниці та ін. [8, арк. 5].

Також Є. Спаська згадує про розвідкову екскурсію до м. Борисполя: «Улітку того року всі семінаристи їздили з Данилом Михайловичем на екскурсію до Боришполя, а я не могла, бо мусила саме їхати до Вінниці в своїх службових справах. Всі, хто їздив з ним, оповідали потім, як було цікаво» [10, с. 284]. Серед студентів Київського археологічного інституту, які у червні 1924 р. їздили до м. Борисполя на розвідкову екскурсію, були М. Тарасенко, П. Кульженко, М. Вязьмітіна, М. Новицька, А. Гвоздецький, А. Терещенко, Н. Заглава, М. Єрмак, А. Мальованний та ін.

У фонді Д. Щербаківського зберігаються справи – матеріали даної розвідки: П. Гудалової-Кульженко «Писанки», М. Тарасенко «Бориспільські цехи», П. Кульженко і М. Вязьмітіної «Церкви г. Борисполя» та «Єврейське кладовище в Борисполі», М. Вязьмітіної «Живопись», А. Гвоздецького та А. Терещенко «Різьба по дереву», Мушкет і Пальохи «Вишивка», Н. Заглади «Записи з матеріального життя», А. Мальованного «Фольклор», А. Мальованного та К. Буйного «Діалектологія та термінологія» та «Легенди» [4].

Після самогубства Д. Щербаківського Ф. Ернст у «Пролетарській правді» опублікував замітку, в якій наголошував: «...Укоротив собі віку Данило Михайлович Щербаківський. У цих словах стільки жаху, що в першу хвилину відмовляєшся вірити. Дуб зламався... Дуб міцний, упертий, по лицарському чесний, що стояв на сторожі інтересів української культури, української науки, музейної справи. ... Треба було його бачити під час праці – якою енергією він кипів, яким глибоким та всебічним знанням і досвідом протягнуто було кожне його слово – чи-то підчас розвіски експонатів у музейних залах, чи підчас тяжкої праці в глибоких та холодних льохах музейних сховищ, на численних засіданнях наукових, мистецько-археологічних чи громадських організацій, під час праці педагогічної чи під час польової роботи на периферії – де з раннього ранку, не пивши й не ївши, він кидався до праці, до фотографування, обмірів, описання, дослідження пам'яток старовини, їхньої охорони – і так до глибокої ночі» [1, арк. 8].

Таким чином, Данило Михайлович Щербаківський – визначний український етнограф, археолог, викладач Київського археологічного інституту, який вчив слухачів поєднувати науково-дослідну роботу з навчальними практиками.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, ф. 36, од.зб. 50, 16 арк.
2. Білокінь С. Нові матеріали до біографії Данила Щербаківського / С. Білокінь // Студії мистецтвознавчі. – К.: ІМФЕ НАН України, 2009. – № 3(27). – С. 98-121.
3. Котляр Є. Данило Щербаківський: наукові розвідки та відкриття єврейського мистецтва / Є. Котляр // Народознавчі зошити. Серія мистецтвознавча. – 2014. – № 5. – С. 884-913.
4. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України (далі – НА ІА НАНУ), ф. 9, спр. 79, 53 арк.
5. НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 134, 39 арк.
6. НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 135, 52 арк.
7. НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 136, 62 арк.
8. НА ІА НАНУ, ф. 9, спр. 137, 19 арк.
9. Сержант Л. Педагогічна діяльність Данила Щербаківського / Л. Сержант // Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ ст.: збірник наукових праць за ред. д-ра мист. М. Селівачова. – К.: Златограф, 2004. – С. 113-118.
10. Спаська Є. Спогади про мого найсуворішого вчителя Данила Щербаківського / Є. Спаська // Наука і культура. Україна. – К., 1990. – Вип. 24. – С. 272-286.
11. Франко О.О. Аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Данила Щербаківського / О.О. Франко // Вісник інституту археології. – 2009. – Вип. 4. – С. 68-80.
12. Ходак І. Данило Щербаківський як організатор академічної науки / І. Ходак // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії. – № 7. – 2007. – С. 119-129.
13. Ходак І. Науково-організаційна діяльність Данила Щербаківського / І. Ходак // Студії мистецтвознавчі. – 2008. – № 1. – С. 85-101.

14. Павловський В. Данило Щербаківський (1877-1927) [Електронний ресурс] / В. Павловський // Український історик. – 1977. – № 3-4. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Pavlovskiy_Vadym/Danylo_Scherbakivskiy_1877-1977.pdf.

15. Ревуцький В. Титан музейної справи [Електронний ресурс] / В. Ревуцький // Український історик. – 1977. – № 3-4. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Revutskiy_Valerian/Tytan_muzeinoi_spravy.pdf.

REFERENCES

1. Arkhivni naukovi fondy rukopysiv ta fonozapysiv Instytutu mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologiyi im. M.T. Rylskoho NAN Ukrainy, f. 36, od.zb. 50, 16 ark.

2. Bilokin S. Novi materialy do biohrafii Danyla Shcherbakivskoho / S. Bilokin // Studiyi mystetstvoznavchi. – K.: IMFE NAN Ukrainy, 2009. – № 3(27). – S. 98-121.

3. Kotlyar Ye. Danylo Shcherbakivskyy: naukovi rozvidky ta vidkryttya yevreyskoho mystetstva / Ye. Kotlyar // Narodoznavchi zoshyty. Seriya mystetstvoznavcha. – 2014. – № 5. – S. 884-913.

4. Naukovyy arkhiv Instytutu arkhologiyi Natsionalnoyi akademiyi nauk Ukrainy (dali – NA IA NANU), f. 9, spr. 79, 53 ark.

5. NA IA NANU, f. 9, spr. 134, 39 ark.

6. NA IA NANU, f. 9, spr. 135, 52 ark.

7. NA IA NANU, f. 9, spr. 136, 62 ark.

8. NA IA NANU, f. 9, spr. 137, 19 ark.

9. Serzhant L. Pedagogichna diyalnist Danyla Shcherbakivskoho / L. Serzhant // Muzeyna sprava ta muzeyna polityka v Ukraini XX st.: zbirnyk naukovykh prats za red. d-ra myst. M. Selivachova. – K.: Zlotohrif, 2004. – S. 113-118.

10. Spaska Ye. Spohady pro moho naysuvorishoho vchytelya Danyla Shcherbakivskoho / Ye. Spaska // Nauka i kultura. Ukrainy. – K., 1990. – Vyp. 24. – S. 272-286.

11. Franko O.O. Analiz dokumentiv ta materialiv osobystoho naukovo arkhivu Danyla Shcherbakivskoho / O.O. Franko // Visnyk instytutu arkhologiyi. – 2009. – Vyp. 4. – S. 68-80.

12. Khodak I. Danylo Shcherbakivskyy yak orhanizator akademichnoyi nauky / I. Khodak // Ukrayinske mystetstvoznavstvo: materialy, doslidzhennya, retsenziyi. – № 7. – 2007. – S. 119-129.

13. Khodak I. Naukovo-orhanizatsiyna diyalnist Danyla Shcherbakivskoho / I. Khodak // Studiyi mystetstvoznavchi. – 2008. – № 1. – S. 85-101.

14. Pavlovskyy V. Danylo Shcherbakivskyy (1877 – 1927) [Elektronnyy resurs] / V. Pavlovskyy // Ukrayinskyy istoryk. – 1977. – № 3-4. – http://shron.chtyvo.org.ua/Pavlovskiy_Vadym/Danylo_Scherbakivskiy_1877-1977.pdf.

15. Revutskyy V. Tytan muzeynoyi spravy [Elektronnyy resurs] / V. Revutskyy // Ukrayinskyy istoryk. – 1977. – № 3-4. – Rezhym dostupu: http://shron.chtyvo.org.ua/Revutskiy_Valerian/Tytan_muzeinoi_spravy.pdf.

Ставицкая А. Даниил Щербаківський как преподаватель Киевского археологического института.

В статье идет речь о Данииле Михайловиче Щербаківском как преподавателе Киевского археологического института – высшего учебно-научного заведения, имевшего целью научную разработку археологии, археографии, истории, библиотековедения и подготовку специалистов для архивов, музеев, библиотек государственных, общественных и частных (1917-1924 гг.). Дается характеристика ученого на основе воспоминаний о нем слушательницы искусствоведческого отделения Е.Ю. Спасской. Приведены данные разведочной экскурсии 1924 г. в г. Борисполе.

Ключевые слова: Д.М. Щербаківський, искусствоведческое отделение, Киевский археологический институт, Е.Ю. Спасская, исследовательская работа.

Stavytska A. Danylo Shcherbakivsky as a teacher of Archaeological Institute of Kyiv.

The article refers to Daniil Mikhailovich Shcherbakivsky as a teacher of Archaeological Institute of Kyiv – the highest educational and scientific institution which aimed to develop scientific archeology, archeology, history, library science and training specialists for archives, museums, libraries, government, public and private (1917-1924 gg.). Served characteristics scientist from memories of his student of department of art E.Y. Spassky. Data prospecting trips in 1924 to the city Boryspil.

Keywords: D.M. Shcherbakivsky, art department, Archaeological Institute of Kyiv, E.Y. Spassky, research.

Одержано 12.05.2015